

**ƒ KARİNELERİN VE VARSAYIMLARIN ANAYASAL HAKLAR
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**
(*THE IMPACT OF CONJECTIOS AND PRESUMPTIONS ON THE
CONSTITUTIONAL RIGHTS*)

Av. Eda ERDEM**

ÖZ

Karine ve varsayımlar, hukukumuzun olmazsa olmaz parçalarıdır. Birçok kanunda karinelere ve varsayımlara rastlanmakta olup diğer taraftan yargılamalar sırasında hakimler tarafından hayat tecrübelerine dayalı fiili karineler kullanılmaktadır. Bu kurallar hukuki sorunlara temel oluşturan bazı olguların ortaya konmasında veya bazı hukuki ilişkilerin akıbetinin belirlenmesinde yaşamsal önem taşımaktadır. Bununla birlikte bu tür kurallar aynı zamanda taraflar için ispat hakkına bir müdahale oluşturmaktadır. İspat hakkı adil yargılanma hakkının bir parçası olan silahların eşitliği ilkesiyle sıkı sıkıya bağlantılı olup karine ve varsayımlar, silahların eşitliği ilkesi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ayrıca karine ve varsayımlar yargılamanın konusuna göre mülkiyet hakkı gibi bazı anayasal haklara da müdahale niteliği taşımaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi, aksi ispat edilemeyen karine ve varsayımların haklar üzerinde belirleyici etkiye sahip olduğu durumlarda adil yargılanma hakkı ve mülkiyet hakkı gibi temel hakların ihlal edildiğine karar verebilmektedir. Bu nedenle özellikle aksi ispat edilemeyen karine ve varsayımlara hukuk sistemimizde AİHS ve Anayasa'da korunan hakları ihlal edecek şekilde yer verilmemelidir.

Anahtar Kelimeler: Karine, varsayım, mülkiyet hakkı, anayasa, Türk Medeni Kanunu.

ABSTRACT

Conjectios and presumptions are integral parts of our law. Although conjectios and presumptions can be seen in many law systems, conjectios that are based on life experiences are used by judges during trials. These rules are essential in establishing some facts which provides basis for legal problems or determining the fate of some legal relationships. However, these kinds of rules constitute an interference with the right to proof for the parties at the same time. The right to proof is related to the principle of equality of arms which is a part of the right to a fair trial, thus conjectios and presumptions are evaluated within the framework of equality of arms. Besides, depending on the subject of the trial, conjectios and presumptions are interferences with constitutional rights such as

^ƒ Eserin Dergimize geliş tarihi: 29.01.2021. İlk hakem raporu tarihi: 10.02.2021. İkinci hakem raporu tarihi: 12.02.2021. Onaylanma tarihi: 17.05.2021

* Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

** Yazarın ORCID Belirleyicisi: 0000-0002-8608-4721.

Esere Atıf Şekli: Eda Erdem, "Karinelerin ve Varsayımların Anayasal Haklar Üzerindeki Etkisi", YÜHFD, C.XVIII, 2021/2, s.1341-1352.

right to property. The European Court of Human Rights and the Constitutional Court can decide that fundamental rights such as right to fair trial and right to property are violated in cases where conjectios and presumptions that cannot be rebutted. For this reason, conjectios and presumptions which cannot be rebutted should not be allowed in our legal system in a way that violates the rights protected in ECHR and the Constitution.

Keywords: *Conjectio, presumption, right of property, constitution, Turkish Civil Code.*

Giriş

Türk Medeni Kanunu'nun ("TMK") altıncı maddesine göre, kanunda aksine bir hüküm bulunmadıkça, taraflardan her biri, hakkını dayandırdığı olguların varlığını ispatla yükümlüdür. Aynı zamanda Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun ("HMK") 190. maddesinin birinci fıkrasına göre, ispat yükü, kanunda özel bir düzenleme bulunmadıkça, iddia edilen vakıya bağlanan hukuki sonuçtan kendi lehine hak çıkaran tarafa aittir. Fakat hukukumuzda ispat yükü bakımından önem teşkil eden karine ve varsayımlar bulunmaktadır. Karine ve varsayımların varlığı aslında normal olmakla birlikte, bazı durumlarda, bir düzenlemenin somut olayda kişilerin ispat hakkını kullanmasını ölçüsüz bir şekilde sınırlaması veya imkânsız hale getirmesi hukukun genel ilkeleriyle ve Anayasal haklarla çatışabilir.

Bu çalışmada karine ve varsayım içeren kuralların bazı Anayasal hak ve özgürlükleri nasıl etkileyebildiği, bu doğrultuda bu kuralların ihdasında neden titizlikle hareket edilmesi gerektiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu amaçla öncelikle söz konusu kavramların anlam ve kapsamı irdelenecek, ardından ele alınan hukuki sorun Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ("AİHM") ve Anayasa Mahkemesi ("AYM") kararları ışığında tartışılacaktır.

I. Karine ve Varsayım İçeren Kurallar

Karine, bilinen bir olaydan hareketle, bilinmeyen başka bir olayın var olup olmadığı sonucuna ulaşılmasına olanak veren kuraldır.¹ Karineler karine temeli ve karine sonucundan

¹ Antalya, Gökhan/Topuz, Murat, **Medeni Hukuka Giriş**, 2. Basıya Ek Tıpkı 1. Bası, Legal, İstanbul, 2017, s. 435-436; Dural, Mustafa/Sarı, Suat, **Türk Özel Hukuku Cilt I**, 12. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 269; Edis, Seyfullah, **Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri**, 2. Bası, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 473, Ankara, 1983, s. 371; Pekcanitez, Hakan/Atalay, Oğuz/Özekes, Muhammet, **Medenî Usûl Hukuku**, 6. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2018, s. 328; Atalay, Oğuz, **Pekcanitez Usûl Medenî Usûl Hukuku**, 15. Bası, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2017, s. 1655; Topuz, Gökçen, **Medeni Usul Hukukunda Karinelerle İspat**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012, s. 50; Karşlı, Abdürrahim, **Medenî Muhakeme Hukuku**, 4. Bası, Alternatif Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 490; Budak, Ali Cem./Karaaslan, Varol, **Medenî Usûl Hukuku**, 2. Bası, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018, s. 230; Atalı, Murat/Ermeneç, İbrahim/Erdoğan, Ersin, **Medenî Usûl Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2018, s. 472; Kuru, Baki/Arslan, Ramazan/Yılmaz, Ejder, **Medenî Usûl Hukuku**, 25. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014, s. 358; Tanrıver, Süha, **Medenî Usûl Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara 2018, s. 801; Umar, Bilge/Yılmaz, Ejder, **İspat Yükü**, 2. Bası, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1980, s. 165; Taşpınar, Sema, **Medeni Yargılama Hukukunda İspat Sözleşmeleri**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2001, s. 152; Karakaş, Fatma Tülay, "Karine Kavramı, Kanuni Karineler ve Varsayımlar", AÜHFHD, 62 (3), 2013, s. 729-759, s. 731; Taşpınar, Sema, "Fiili Karinelerin İspat Yükünün Dağılımındaki Rolü", AÜHFHD, 45 (1-4), 2001, s. 533-572, s. 534.

oluşur.² Belirlenebilir olan karine temeli ispat edildiği takdirde belirli olmayan karine sonucunun da gerçekleştiği kabul edilir.³

Karineler fiilî (adî) ve hukukî karine olarak iki başlık altında incelenir. Fiilî karineler hâkimin yaşam deneyi veya hayatın olağan akışı gibi kurallardan yola çıkarak somut olaya ilişkin bir kanaat edinmesini sağlar.⁴ Buna tipik örnek kapalı faturaların ödeme karinesi oluşturmalarıdır.⁵ Faturanın ödenmediğini iddia eden karşı taraf karinenin aksini ispat edebilir. Bu noktada ispatın konusu değişir.⁶ Yine hayat tecrübeleri çerçevesinde, evli eşlerden birinin bildiği bir hususu diğersinin de bildiği kabul edilir.⁷

Kanunî karine ise belli bir olaydan belli olmayan bir olay için bu sefer doğrudan kanunun tarafından çıkarılan sonuçtur.⁸ Kanunî karineye dayanan taraf, uygulanmasını talep ettiği kuralın koşullarını ispat etmek zorunda değildir, karine temelini oluşturan vakı-ay ispat etmesi yeterlidir (HMK md. 190/2).⁹ Kanunî karineler kesin (gerçek) kanunî karineler ve kesin olmayan (sözde, adî) kanunî karineler şeklinde ikiye ayrılır. Bunlardan kesin kanunî karinelerin aksi iddia ve ispat edilemez.¹⁰ Örneğin, TMK'nin 1020. maddesinin ikinci fıkrasına göre, tapu sicilindeki kayıtları herkesin bildiği kabul edilir, hiç kimse bu kayıtları bilmediğini ileri süremez. Kesin olmayan kanunî karinelerin ise aksi ispat edilebilir (HMK md. 190/2). Bu karinelere, aksi ispat edilene kadar itibar edilir. Kesin olmayan kanunî karineler de büyük ölçüde yaşam deneyi ve hayatın olağan akışı kurallarından kaynaklanmakta olup fiilî karinelere tek farkları pozitif bir hukuk kuralı halinde olmalarıdır.¹¹ Örneğin, TMK'nin 285. maddesine göre, taşınırın zilyedi olan kişi o taşınırın maliki olarak kabul edilir.¹² Yine TMK'nin 7. maddesine göre resmi sicil ve senetler, belgeledikleri olguların doğruluğuna kanıt oluşturur.¹³ TMK'de soy bağına ilişkin karineler de vardır. Kanunun

² Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 328; Atalay, **Pekcanitez Usûl**, s. 1659; Budak/Karaaslan, s. 230; Atal/Ermenek/Erdoğan, s. 472; Tanrıver, s. 801-802, s. 807; Karakaş, s. 733.

³ Dural/Sarı, s. 269; Edis, s. 371; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 329; Atalay, **Pekcanitez Usûl**, s. 1655; Budak/Karaaslan, s. 230; Atal/Ermenek/Erdoğan, s. 472-473; Karakaş, s. 736.

⁴ Oğuzman/Barlas, s. 344; Tekinay, Selahattin Sulhi, **Medenî Hukukun Genel Esasları ve Gerçek Kişiler Hukuku**, 6. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 190; Antalya/Topuz, s. 434; Dural/Sarı, s. 269; Atalay, **Pekcanitez Usûl**, s. 1655; Budak/Karaaslan, s. 231; Atal/Ermenek/Erdoğan, s. 474; Kuru/Arslan/Yılmaz, s. 358; Tanrıver, s. 807; Topuz, s. 56; Taşpınar, **Medeni Yargılama Hukukunda İspat Sözleşmeleri**, s. 153.

⁵ “Taraflar arasındaki 102.000.000 TL.lik araç kira sözleşmesine ilişkin kiralaayan davacı tarafından kiracı davalı adına düzenlenen 07.02.2000 tarihli fatura kapalı olarak düzenlenmiş olup, ödendiğine karine teşkil etmektedir. Bu durumda ispat külfeti davacıya düşmekte olup ödenmediğini davacı kanıtlamalıdır” 11. HD., E.2002/10276 K.2003/2400, 17.03.2003 (Kazancı).

⁶ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 328; Atalay, **Pekcanitez Usûl**, s. 1656.

⁷ Dural/Sarı, s. 269.

⁸ Oğuzman/Barlas, s. 342; Antalya/Topuz, s. 436; Edis, 371; Budak/Karaaslan, s. 230; Atal/Ermenek/Erdoğan, s. 474; Kuru/Arslan/Yılmaz, s. 358; Tanrıver, s. 801; Topuz, 59; Umar/Yılmaz, s. 167, 170, Taşpınar, “Fiili Karinelerin İspat Yükünün Dağılımındaki Rolü”, s. 534.

⁹ Antalya/Topuz, s. 436; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 329; Atal/Ermenek/Erdoğan, s. 474-475; Tanrıver, s. 802.

¹⁰ Edis, s. 372; Antalya/Topuz, s. 438; Atalay, Oğuz, **Medeni Usul Hukukunda Menfi Vakıaların İspatı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, İzmir, 2001, s. 46; Budak/Karaaslan, s. 231; Atal/Ermenek/Erdoğan, s. 474; Kuru/Arslan/Yılmaz, s. 359; Tanrıver, s. 805; Karakaş, 747.

¹¹ Yıldırım, Mehmet Kamil, **Medeni Usul Hukukunda Delillerin Değerlendirilmesi**, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1990, s. 128.

¹² Antalya/Topuz, s. 437.

¹³ Tekinay, s. 194-195; Edis, s. 377; Antalya/Topuz, s. 439.

285. maddesinin birinci fıkrasına göre, evlilik devam ederken veya evliliğin sona ermesinden başlayarak üç yüz gün içinde doğan çocuğun babası kocadır.¹⁴ Bu karinelerin çürütülmesi, dayanılan olguların veya karine sonucunun çürütülmesi yoluyla mümkündür.¹⁵

Kanunî karineler aynı zamanda olay ve hak karineleri olarak da ikiye ayrılır. Olay karinelerinde, bir hukukî sonucun ortaya çıkması için gereken bir vakianın gerçekleşip gerçekleşmediği, varlığı bilinen ancak ilgisiz başka bir olaydan çıkarılır.¹⁶ Kanunî hak karinelerinde ise yine bilinen bir olaydan hareketle bir hakkın veya hukukî ilişkinin varlığı konusunda bir sonuca ulaşılır.¹⁷

Karineden farklı olarak varsayım, belirli bir olaya kanunun doğrudan sonuç bağlaması ve başka bir belirli olay için de aynı sonucu kabul etmesidir.¹⁸ Örneğin, Türk Borçlar Kanunu'nun ("TBK") 175. maddesine göre, sözleşmelere ilişkin geciktirici ve bozucu koşulların gerçekleşmesine taraflardan biri dürüstlük kuralına aykırı olarak engel olursa veya koşulun gerçekleşmesine dürüstlük kurallarına aykırı olarak neden olursa söz konusu koşul gerçekleşmiş sayılır. Başka bir örnek olan TBK'nin 223. maddesine göre ise, ayıptan sorumluluk kapsamında, satılan malda olağan bir gözden geçirmeyle ortaya çıkarılmayacak bir ayıbın bulunduğu sonradan anlaşılmasına rağmen satıcıya hemen bildirim yapılmazsa, satılan malın bu ayıpla birlikte kabul edilmiş olduğu varsayılır. Son olarak, İcra ve İflas Kanunu'nun tasarrufun iptali davasıyla ilgili 278. maddesine göre; karı ve koca ile usul ve fûru, sıhren üçüncü dereceye kadar (bu derece dahil) hısımlar, evlat edinilen evlatlık arasında yapılan ivazlı tasarruflar; akdin yapıldığı sırada, kendi verdiği şeyin değerine göre borçlunun ivaz olarak pek aşağı bir fiyat kabul ettiği akitler; borçlunun kendisine yahut üçüncü bir şahıs menfaatine kaydı hayat şartıyla irat ve intifa hakkı tesis ettiği akitler ve ölüncüye kadar bakma akitleri, iptal davası bakımından bağışlama hükmünde olduğu kabul edilmektedir.

Karinede birinci vakıa bilinmekte ve ikinci vakıa bilinmemekteyken varsayımda her iki vakıa bilinmekte olup ilk vakıa için kabul edilen hukukî sonuç ikinci vakıa için de geçerli sayılır.¹⁹ Karinelerde bilinen bir olgudan bilinmeyen bir olgu çıkarılmaktayken, varsayımda bir olguya kanun tarafından kesin bir hukuki sonuç bağlanmaktadır. Bu yönüyle

¹⁴ Oğuzman/Barlas, s. 343; Dural/Sarı, s. 270.

¹⁵ Edis, s. 373.

¹⁶ Edis, s. 372; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 330; Atalay, **Pekcanitez Usûl**, s. 1658; Atalay, **Medeni Usul Hukukunda Menfi Vakıaların İspatı**, s. 46; Taşpınar, **Medeni Yargılama Hukukunda İspat Sözleşmeleri**, s. 153; Karakaş, s. 737; Taşpınar, "Fiili Karinelerin İspat Yükünün Dağılımındaki Rolü", s. 535. Antalya/Topuz, olay karineleri için "maddi karine" kavramını kullanmaktadır (Antalya/Topuz, s. 434).

¹⁷ Edis, s. 372; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 330; Atalay, **Pekcanitez Usûl**, s. 1658; Atalay, **Medeni Usul Hukukunda Menfi Vakıaların İspatı**, s. 46; Taşpınar, **Medeni Yargılama Hukukunda İspat Sözleşmeleri**, s. 154; Karakaş, s. 737; Taşpınar, "Fiili Karinelerin İspat Yükünün Dağılımındaki Rolü", s. 535. Antalya/Topuz, hak karineleri için "dar anlamıyla kanuni karine" kavramını kullanmaktadır.

¹⁸ Edis, s. 374; Oğuzman/Barlas, s. 341; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 331; Atalay, **Pekcanitez Usûl**, s. 1668; Atalay, **Medeni Usul Hukukunda Menfi Vakıaların İspatı**, s. 15; Budak/Karaaslan, s. 231; Atalı/Ermemek/Erdoğan, s. 473; Tanrıver, s. 806; Topuz, s. 63; Taşpınar, **Medeni Yargılama Hukukunda İspat Sözleşmeleri**, s. 155-156; Karakaş, s. 752. Doktrinde bazı yazarlar, isabetsiz bir şekilde, kesin kanunî karineleri varsayım olarak tanımlamıştır (Dural/Sarı, s. 269; Umar/Yılmaz, s. 169). Antalya/Topuz ise varsayımları "geniş anlamıyla kanuni karine" olarak ele almıştır. Fakat yazarlar, varsayımın karineden farklı olarak yalın bir ispat yükü kuralı olmadığını, aynı zamanda maddi bir hukuk kuralı da olduğunu belirtmiştir (Antalya/Topuz, s. 435).

¹⁹ Tanrıver, s. 806; Taşpınar, **Medeni Yargılama Hukukunda İspat Sözleşmeleri**, s. 156.

varsayımların maddi bir hukuk kuralı olma özelliği de vardır.²⁰ Yine de belirtmek gerekir ki varsayımlar ile kesin kanunî karinelerin uygulamadaki sonuçları farksız olup her ikisinin de aksi ispat edilemez.²¹

II. Karine ve Varsayımlar Yoluyla İspat Hakkının Sınırlanması

İspat, bir yargılama sürecinde taraflarca iddia edilen veya hâkim tarafından re'sen gözetilecek olan, davanın talep konusuyla ilgili olarak uygulanacak bir hukuk kuralının koşul vakıalarını karşılamaya elverişli olan somut vakıaların davacının veya davalının iddia ettiği gibi olduğu konusunda hâkimde kanaat uyandırmak için yapılan ikna faaliyetidir.²² İspat hakkı ise, gerçeği yargılamada ortaya çıkarmak amacıyla gözleme dayalı olarak uyumsuzluk hakkında vicdanî kanaatine göre karar verecek hâkim ile ispat faaliyetinin objeleri ve süjeleri arasında engel yaratılmamasını talep hakkıdır.²³

İsviçre hukukunda ispat hakkının eşitlik ilkesi, hukukî dinlenilme ve adil yargılanma haklarından kaynaklandığı görüşü hâkimdir.²⁴ Eşitlik ilkesinin uygulamadaki görünümü silahların eşitliği ilkesidir.²⁵ Alman hukukunda ise benzer şekilde hak arama özgürlüğü, hukuk devleti ilkesi ve adil yargılanma hakkının, ispat hakkının temelleri olduğu kabul edilmektedir.²⁶ Türk hukukunda ise Anayasa'nın 36. maddesinin ispat hakkının dayanağı olduğu kabul edilir.²⁷ İspat hakkına yönelik sınırlamalar da kural olarak adil yargılanma hakkı başlığı altında incelenir. Ancak bazı durumlarda ispat hakkının sınırlanması mülkiyet hakkı gibi başka hakları da etkileyebilmektedir. Bu nedenle ilerleyen başlıklarda ispat hakkına yönelik sınırlamalar İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ("AIHM") ve Anayasa Mahkemesi'nin içtihatları çerçevesinde ele alınacaktır.

A. İspat Hakkının Sınırlanmasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamındaki Haklara Etkisi

Önceki başlıkta ispat hakkına yönelik sınırlamaların öncelikle adil yargılanma hakkını etkilediğine değinilmişti. Bu noktada ilk olarak adil yargılanma hakkının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ("AIHS") çerçevesindeki sınırlama rejiminin kısaca incelenmesi gerekir.

Birçok hakkı bünyesinde bulunduran adil yargılanma hakkının sınırlanması noktasında tek bir formül bulunmamaktadır. Hangi hak ya da ilkeye müdahale söz konusu olursa olsun, önemli olan yargılamanın bir bölümündeki münferit bir durumun varlığı değil, yargı-

²⁰ Antalya/Topuz, s. 435.

²¹ Edis, 374; Oğuzman/Barlas, s. 341; Tanrıver, s. 806.

²² Oğuzman/Barlas, s. 334; Dural/Sarı, s. 267; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 316; Atalay, **Pekcanitez Usûl**, s. 1585; Atalay, **Medeni Usul Hukukunda Menfi Vakıaların İspatı**, s. 5; Umar/Yılmaz, s. 2; Kuru/Arslan/Yılmaz, s. 351; Taşpınar, **Medeni Yargılama Hukukunda İspat Sözleşmeleri**, s. 180; Konuralp, Haluk, **Medenî Usul Hukukunda İspat Kurallarının Zorlanan Sınırları**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2009, s. 9.

²³ Çiftçi, Pınar, **Medenî Yargılama Hukukunda İspat Hakkı ve Sınırlamaları**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018, s. 18; Atalay, **Pekcanitez Usûl**, s. 1588.

²⁴ Çiftçi, s. 134-135, 527; Pekcanitez, Hakan, "Hukuki Dinlenilme Hakkı", Prof. Dr. Seyfullah Edis'e Armağan, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, İzmir, 2000, s.753-791, s. 777.

²⁵ Çiftçi, s. 527; Özekeş Muhammet "Medeni Usul Hukukunda Dinlenilme Hakkı", Yetkin Yayınları, Ankara 2003, s.50; Hanağası, Emel, "Medeni Yargılama Hukukunda Silahların Eşitliği İlkesi", Yetkin Yayınları, Ankara 2016, s.117.

²⁶ Çiftçi, s. 135-136, 527.

²⁷ Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 316; Atalay, **Pekcanitez Usûl**, s. 1589; Çiftçi, s. 144; Kuru/Arslan/Yılmaz, s. 353.

lamanın bir bütün olarak adillığının zedelenip zedelenmediğidir.²⁸ Bununla birlikte, silahların eşitliği, tanık dinletme hakkı, duruşmada hazır bulunma hakkı, adli yardım gibi adil yargılanma hakkının her bir ögesi yargılamanın adillliğini farklı şekillerde etkileyebildiği için, bu alt başlıklarda gözetilen kriterler de farklılaşabilmektedir.²⁹ Ancak, bu kriterlerin özünde, AİHS'in geneline yayılmış olan AİHM yaklaşımından yola çıkılarak, adil yargılanma hakkına yönelik sınırlamalar için "hukuken öngörülebilirlik", "meşru amaç", "devletin takdir marjı", "ölçülülük", "öze dokunma yasağı" gibi kavramların bir şekilde uygulama alanı bulduğu söylenebilir.

AİHM, karine ve varsayımları, adil yargılanma hakkı çerçevesinde, medeni yargılamalardan ziyade ceza yargılamalarında ve masumiyet karinesi yönünden incelemiştir. AİHM'e göre olay veya hak karineleri her hukuk sisteminde yer alır ve AİHS bunları kategorik olarak yasaklamaz.³⁰ AİHM, ceza davalarında masumiyet karinesine müdahale sayılabilecek karinelerin altıncı maddeye uygunluğunu incelerken, yargılamadaki hukukî menfaatin niteliğine ve savunma hakkının gözetilip gözetilmediğine dikkat etmiştir.³¹

AİHM, ceza yargılamalarında dahi mümkün olan karinelerin malvarlığı haklarının konu edildiği özel hukuk uyuşmazlıklarında evleviyetle kabul edilebileceği içtihadında bulunmaktadır.³² Mahkeme, AİHS'nin altıncı maddesinde delillerin kabul edilebilirliği, gücü ve değeri veya ispat yükü konularında herhangi bir kuralın öngörülmemiş olduğunu, bunların her devlet tarafından kendi iç hukukunda farklı şekillerde düzenlenebileceğini içtihat etmektedir.³³ Özel hukuk uyuşmazlıklarında ise, kriter olarak, silahların eşitliği kavramına yer verdiği görülmektedir.

²⁸ Örneğin bkz. *Mirolubovs ve Diğerleri v. Letonya*, Başvuru No. 798/05, 15.09.2009, para. 103; *Garcia Ruiz v. İspanya* [BD], Başvuru No. 30544/96, 21.01.1999, para. 29; *De Tommaso v. İtalya* [BD], Başvuru No. 43395/09, 23.02.2017, para. 172; *Regner v. Çek Cumhuriyeti* [BD], 35289/11, 19.09.2017, para. 161; *Ankerl v. İsviçre*, Başvuru No. 17748/91, 23.10.1996, para. 38; *Centro Europa 7 S.R.L. ve di Stefano v. İtalya* [BD], Başvuru No. 38433/09, para. 07.06.2012, para. 197; *Stankiewicz v. Polonya*, Başvuru No. 29386/03, 04/03/2008, para. § 70; *Khan v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 52999/08 ve 61779/08, 20.12.2011, para. 34; *P.G. ve J.H. v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 44787/98, 25.09.2001, para. 76; *Allan v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 48539/99, 05.11.2002, para. 42; *Bykov v. Rusya* [BD], 4378/02, 10.03.2009, para. 89; *Jalloh v. Almanya* [BD], Başvuru No. 54810/00, 11.07.2006, para. 96; *Gafgen v. Almanya* [BD], Başvuru No. 22978/05, 01.06.2010, para. 165.

²⁹ Örneğin adli yardıma dair bir incelemede; özellikle, başvuruçunun mali durumu, yargılamada başarılı olma ihtimali, başvuruçunun açısından söz konusu olan şeyin önemi, ilgili kanun veya adli yardım usulünün karmaşıklığı, başvuruçunun kendisini etkili bir şekilde temsil etme kapasitesi ve avukat tarafından temsil edilme konusunda yasal bir şartın mevcut olup olmadığı hususları incelenmektedir (*Steel ve Morris v. Birleşik Krallık*, Başvuru No. 68416/01, 15.02.2005, para. 61-62; *P., C. ve S. v. Birleşik Krallık*, 56547/00, 16.07.2002, para. 100; *Airey v. İrlanda*, Başvuru No. 6289/73, 09.10.1979, para. 26; *Gnahoré v. Fransa*, Başvuru No. 40031/98, 19.09.2000, para. 41). Yine örneğin duruşma hakkına dair bir incelemede; duruşma yapılmasını gerektirecek bir tartışmalı olgunun bulunup bulunmadığı; dava konusunun sözlü tartışmadan ziyade yazılı usulle daha iyi ele alınan bir konu olup olmadığı, maddi/hukuki olguların doğru şekilde tespitinin duruşmayı gerektirip gerektirmediği gibi ölçütler gündeme gelmektedir (*Döry v. İsveç*, Başvuru No. 28394/95, 12.11.2002, para. 37; *Saccoccia v. Avusturya*, Başvuru No. 69917/01, 05.07.2007, para. 73; *Mirovni İnstitut/Slovenya*, 32303/13, 13.03.2018, para. 37; *Schuler-Zraggen v. İsviçre*, 14518/89, 24.06.1993, para. 58).

³⁰ *Salabiaku v. Yunanistan*, Başvuru No. 10519/83, 07.10.1998, para. 28.

³¹ *Salabiaku v. Yunanistan*, para. 28.

³² *Lekic v. Slovenya*, Başvuru No. 36480/07, 11.12.2018, para. 122.

³³ *Tiemann / Fransa v. Almanya*, Başvuru No. 47457/99 47458/99, 27.04.2000.

AİHS'in adil yargılanma hakkını düzenleyen altıncı maddesi silahların eşitliği ilkesini de içerir. AİHM'e göre silahların eşitliği ilkesi, yargılamanın her iki tarafına da davasını sunmak için makul imkânlar sağlanmasını gerekli kılar. Herhangi bir yargılamada taraflardan biri diğerine göre esaslı bir dezavantajla karşılaşmamalıdır.³⁴

AİHM'e göre bir davada ispat hakkının bir tarafa tanınmaması silahların eşitliği ilkesi yönünden adil yargılanma hakkını ihlal edebilir. Hentrich/Fransa davasında, vergi dairesi olması gerekenden düşük bedelle satın alındığı gerekçesiyle başvuru sahibinin satın aldığı arazi üzerinde kendisine kanunla tanınan önalm hakkını kullanmıştır.³⁵ Yerel mahkemeler başvuru sahibinin ödediği bedelin gerçek piyasa değerini karşıladığı yönündeki iddiasını ispatlamasına imkân tanımamış, özet ve genel bir gerekçeyle davayı reddetmiştir. Mahkeme, başvuru silahların eşitliği ilkesi yönünden incelemiş, davanın her iki tarafının da birbirini karşısında esaslı bir dezavantajlı konuma düşmeyeceği koşullarda yargılama yapılması gerektiğini belirtmiştir. Mahkeme'ye göre, somut olayda, vergi dairesinin yalnızca "beyan edilen satış fiyatının çok düşük olması" şeklinde genel ve soyut bir gerekçeye dayanmasına karşılık, başvuru sahibinin bu değerlendirmeye itiraz etme ve satış sözleşmesinin taraflarınca kararlaştırılan tutarın söz konusu arazinin gerçek piyasa değeri olduğunu ispat etme talebi reddedilmiştir.³⁶ Mahkeme bu şekilde başvuru sahibinin iddiasını ispat etme imkânından tamamen yoksun bırakılmasının silahların eşitliği ilkesi yönünden AİHS'nin altıncı maddesinin birinci fıkrasını ihlal ettiğine karar vermiştir.³⁷

İspat hakkının karine ve varsayımlarla sınırlanması yalnızca adil yargılanma hakkını etkilemez. Yargılamanın konusunun ilişkilendirilebileceği her temel hak ve özgürlük bu sınırlamadan etkilenebilir. Örneğin, aile hukukuna dair bir uyuşmazlıkta aile yaşamına saygı hakkı, miras hukukuyla ilgili bir uyuşmazlıkta mülkiyet hakkı iddiası söz konusu olabilir.

Başvuru sahibinin arazisine el koyulmasıyla ilgili yukarıda yer verilen Hentrich v. Fransa kararında Mahkeme, yalnızca adil yargılanma hakkı yönünden değil, sonuç itibarıyla başvuru sahibinin mülküne el koyulmuş olduğundan, mülkiyet hakkı yönünden de bir inceleme yapmıştır.³⁸ Mahkeme mülkiyet hakkı iddiasına dair kararlarda, genel olarak, mülkiyet hakkı ile kamu yararının gerekleri arasında adil bir denge kurulup kurulmadığını incelemektedir. Dolayısıyla Mahkeme, mülkiyet hakkına ilişkin verdiği her kararda olduğu gibi, bu kararda da, AİHS'e ek 1 No.lu Protokol'ün birinci maddesi çerçevesinde bu adil dengenin sağlanıp sağlanmadığını incelerken, öncelikle mülkiyet hakkına müdahalenin kamu yararı amacını izleyip izlemediğini, ardından kanuni olup olmadığını ve son olarak ölçülü olup olmadığını değerlendirmiştir. Mahkeme, vergilerin düzenli ve tam ödenmesinin sağlanmasını kamu yararı çerçevesinde meşru bir amaç olarak görmüştür.³⁹ Kanunilik incelemesinde, Mahkeme, müdahalenin dayandığı bir kanunun varlığını değil, aynı zamanda ilgili kanunun öngörülebilirlik/belirli belirlilik şartlarını sağlayıp sağlamadığını da incelemiştir. Öngörülebilirlik konusunda somut olaydaki kanunun metninde bir sorun olmadığını belirten Mahkeme, bununla birlikte kanunun uygulamasının çok seyrek olduğu, bunun yarattığı öngörülemezli-

³⁴ Regner v. Çek Cumhuriyeti, Başvuru No. 35289/11, 19.09.2017, para. 146; Avotiņš v. Letonya, Başvuru No. 17502/07, 23.05.2016, para. 119; Gorraiz Lizarraga ve Diğerleri v. İspanya, Başvuru No. 62543/00, 27.04.2004, para. 56; Kress v. Fransa, Başvuru No. 39594/98, 07.06.2001, para. 72; Hanağası, s.143.

³⁵ Hentrich v. Fransa, Başvuru No. 13616/88, 22.09.1994, para. 9; Hanağası, s. 398.

³⁶ Hentrich v. Fransa, para. 56.

³⁷ Hentrich v. Fransa, para. 56.

³⁸ Hentrich v. Fransa, para. 35-36.

³⁹ Hentrich v. Fransa, para. 39.

ğin usuli güvencelerle giderilmediği saptamalarını yapmıştır.⁴⁰ Mahkeme, ölçülülük incelemesinde ise, kişiler iyi niyetli olsa dahi, vergi dairesinin düşük tutarlı satış tespitini yaptığı her tanışmaz için önalım hakkı kullanabileceğini vurgulamıştır.⁴¹ Ayrıca ölçülülük incelemesinde, vergilerin düzgün tahsil edilmesinin daha hafif tedbirlerle de mümkün olduğu ve başvurucuya bu tedbire karşı etkili bir ispat hakkı tanınmadığı vurgulanmıştır.⁴² Mahkeme, başvurucuya yüklenen bu ağır külfetin yalnızca kendisine etkili bir itiraz hakkı tanınması halinde kabul edilebileceğini belirtmiştir.⁴³ Diğer bir ifadeyle Mahkeme, başvurucuya ispat hakkı tanınmış olsaydı farklı bir sonuca ulaşabileceğini ifade etmiştir. Bu gerçekçyle Mahkeme, başvurucuya orantısız bir külfet yüklediğine, mülkiyet hakkı ile kamu yararının gerekleri arasında adil bir denge kurulamadığına ve mülkiyet hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.

Tsomsos ve Diğerleri/Yunanistan davasına konu olayda, Yunan hukukunda ana yollarda bulunan mülklerin sahiplerinin bu yolların genişletilmesinden dolayı maddi olarak fayda/kâr elde edecekleri konusunda bir kesin kanunî karine söz konusudur.⁴⁴ Kanun, bu karineye dayanarak, mülk sahiplerine, bu yolların genişletilmesi sırasında kendi mülklerinde yapılan kamulaştırmaların masraflarına katkı sağlama yükümlülüğü getirmiştir. Başvurucuların söz konusu yol genişletme çalışmasının kendi mülklerinin değerini artırmadığı, aksine azalttığı yönündeki itirazlarla açtıkları davalar söz konusu karinenin aksi ispat edilemeyecek bir karine olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir.⁴⁵ Başvurucuların mülkiyet hakkı ihlali iddialarını inceleyen AİHM, bu sistemin çok katı olduğunu, somut olayların çeşitliliğini hesaba katmadığını, bu nedenle de makul bir temelden açıkça yoksun olduğunu tespit etmiştir.⁴⁶ Mahkeme'ye göre başvurucuların yerel mahkemeler nezdinde iddia ettikleri değer azalışını ispat etme hakkına sahip olmaları gerekirdi.⁴⁷ AİHM, bu nedenle mülkiyet hakkı ile kamu yararı arasında bir denge kurulamadığına, başvuruculara aşırı bir külfet yüklediğine ve mülkiyet hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.⁴⁸

B. İspat Hakkının Sınırlanmasının Anayasal Haklara Etkisi

AİHS hukukunda durum yukarıda açıklandığı gibidir. Anayasal düzeyde ise ispat hakkının temeli adil yargılanma hakkının düzenlendiği 36. maddedir. Ancak 36. maddede herhangi bir sınırlama sebebine yer verilmemiştir. Anayasa Mahkemesi'ne göre, sınırlama sebebi öngörülme haklarının da hakkın doğasından kaynaklanan sınırları vardır. Ayrıca bu haklar başka Anayasal hak ve ilkelerle çatıştığında sınırlanabilir.⁴⁹ Bu sınırlanmada dikkate alınacak kriterler ise Anayasa'nın 13. maddesinde yer alır. Anayasa'nın 13. haddesine göre temel haklara yönelik sınırlamalar kanunla öngörülmesi, hakkın özüne dokunmamalı, Ana-

⁴⁰ Hentrich v. Fransa, para. 42.

⁴¹ Hentrich v. Fransa, para. 47.

⁴² Hentrich v. Fransa, para. 47-49.

⁴³ Hentrich v. Fransa, para. 49.

⁴⁴ Tsomsos ve Diğerleri v. Yunanistan, Başvuru No. 20680/92, 15.11.1996, para. 7, 27.

⁴⁵ Tsomsos ve Diğerleri v. Yunanistan, para. 9-15.

⁴⁶ Tsomsos ve Diğerleri v. Yunanistan, para. 40.

⁴⁷ Tsomsos ve Diğerleri v. Yunanistan, para. 42.

⁴⁸ Tsomsos ve Diğerleri v. Yunanistan, para. 42. Aynı konuda ve aynı yöndeki diğer bir karar için bkz. Papachelas v. Yunanistan, Başvuru No. 31423/96, 25.03.1999.

⁴⁹ Birçok karar arasından bkz. Hüseyin Özkan başvurusu, Başvuru No. 2016/6323, 13.01.2021, para. 56; Solmaz Güntemur başvurusu, Başvuru No. 2018/12262, 03.12.2020, para. 49; Mahmut Durmaz ve Ayhan Çelikbay başvurusu, Başvuru No. 2017/25250, 29.09.2020, para. 58.

yasa'da belirtilen sebeplere bağlı olmalı, Anayasa'nın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine uygun olmalıdır.⁵⁰

Karine ve varsayımların ispat hakkı üzerindeki etkisi, AİHM kararlarında olduğu gibi AYM kararlarında da çoğunlukla suç isnadı kapsamındaki davalarda masumiyet karinesi yönünden tartışılmıştır. AYM'nin içtihadı, genel anlamda suçun kanıtlanması yükümlülüğünün iddia edende kaldığı sürece bazı hususlarda ispat yükünü sanığa devreden kuralların masumiyet karinesini ihlal etmeyeceği yönündedir. Buna göre bu tür kurallar kişiyi otomatik olarak suçlu hale getirmemeli, kişiye aksini ispat ve savunma hakkı tanınmalıdır.⁵¹

Suç isnadının söz konusu olmadığı hukuk yargılamalarında kullanılan karine ve varsayım kurallarına dair ise bu çalışmanın yapıldığı tarih itibariyle AYM'nin herhangi bir bireysel başvuru kararına rastlanmamıştır. Bununla birlikte AYM'nin geçmiş tarihli bazı norm denetimi kararlarında bu hususun incelendiği görülür. AYM, bir kararında, bankaların Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devrinden sonra üçüncü kişilere yapılan satış, devir ve temlik, sınırlı ayni hak tesisi gibi işlemlerde üçüncü kişilerin iyiniyet iddiasında bulunmalarını engelleyen, 4389 sayılı Bankalar Kanunu'nun 15. maddesinde yer alan hükmü incelemiştir. Anayasa'nın 2. ve 36. maddeleri yönünden inceleme yapan AYM, iyiniyetin ispatının kamu alacağının tahsilinin hızlandırılması amacıyla engellenemeyeceği, bu kuralın iyiniyetli üçüncü kişilerin dava açma hakkının özünü zedelediği ve ispat hakkının ihlal edildiği sonucuna ulaşmıştır.⁵²

AYM'nin Bankalar Kanunu'nun 15. maddesiyle ilgili kararından yaklaşık iki yıl sonra 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun 76. maddesinin Anayasa'ya aykırılığı iddiasını incelediği kararında, ispat hakkının karine öngören kurallar yoluyla sınırlanması hususunda daha net bir yaklaşım görülür. Söz konusu kurala göre, korunmakta olan fikir ve sanat eserlerinin haksız olarak kullanıldığı hakkında kuvvetli kanaat oluşturmaya yeter delil sunulması halinde, mahkeme davalı taraftan gerekli izin ve yetkileri aldıklarına dair belgele-ri veya tüm yararlanılan eser, fonogram, icra, film ve yayınların listelerini dosyasına ibraz etmesini isteyebilir. Bu durumda istenilen belge veya listelerin sunulmaması eser, fonogram, icra, film ve yayınların haksız kullanıldığına karine teşkil eder. AYM bu karinenin Anayasa'nın 2. ve 36. maddelerine aykırı olmadığına karar verirken silahların eşitliği ilkesine atıf yapmış ve öncelikle kuralın amacının korsan mal ticaretiyle etkili mücadele etmek olduğunu tespit etmiştir. Ardından itiraz konusu karinenin kesin karine niteliği taşımadığını,

⁵⁰ Sınırlama ve güvence rejimi hakkında detaylı bilgi için bkz. Kaboğlu, İbrahim Özden, **Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar**, 14. Bası, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 288-291; Kaboğlu, İbrahim Özden, **Özgürlükler Hukuku 1 – İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş**, 7. Bası, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, s. 80-97; İnceoğlu, Sibel, “Hak ve Özgürlükleri Sınırlama ve Güvence Rejimi”, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa – Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme** (Ed. Sibel İnceoğlu), Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 23-47; Atar, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, 13. Bası, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 136-150; Tanör, Bülent/Yüzbaşıoğlu, Necmi, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 19. Bası, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 157-167; Gözler, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, 3. Bası, Ekin Yayınevi, Bursa, 2019, s. 301-368; Özbudun, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, 19. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 2019, s. 109-119.

⁵¹ Adem Hüseyinoğlu başvurusu, Başvuru No. 2014/3954, 15.02.2017, para. 36; Ahmet Altuntaş ve diğerleri başvurusu, Başvuru No. 2015/19616, 17.05.2018, para. 33; Taner Koyuncu başvurusu, Başvuru No. 2015/11678, 24.05.2018, para. 28; Mehmet Şirin Akın başvurusu, Başvuru No. 2015/17644, 03.07.2018, para. 31; Hasan Cihan başvurusu, Başvuru No. 2016/14869, 24.10.2019, para. 31.

⁵² AYM, E.2009/53 K.2011/19, 20.01.2011.

davalının karinenin aksini ispat hakkının bulunduğunu belirlemiştir. AYM bu gerekçeyle kuralın Anayasa'ya aykırı olmadığına karar vermiştir.⁵³

C. Değerlendirme

AIHM'in ve AYM'nin içtihadı birlikte incelendiğinde, karine veya varsayım içeren kuralların hakları ihlal edip etmediği noktasında, söz konusu karine ve varsayımların farklı durumları gözetip gözetmediği, aksinin ispat edilebilmesinin mümkün kılınıp kılınmadığının önemli olduğu görülmektedir. Hentrich kararında Mahkeme'nin mülkiyet ve adil yargılanma haklarının ihlal edildiği sonucuna ulaşmasının temel nedeni vergi dairesine bir ön-alım hakkı tanınması değil, vergi dairesinin bu şekildeki bir işlemi karşısında, kişilere satış işlemi gerçek bedel üzerinden yapıp yapmadıklarını ispat etme hakkının tanınmaması olmuştur. Tsomtsos kararında da yol genişletme çalışmasından o yol güzergahında taşınmazı bulunan herkesin fayda sağlayacağı şeklinde bir kesin karineye dayanılması, farklı durumların söz konusu olabileceğinin gözetilmemesi ve bu farklı durumların ispatlanmasına imkân tanınmaması ihlale neden olmuştur. Anayasa Mahkemesi'nin Bankalar Kanunu ile Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümlerine dair yaklaşımı da AIHM ile paralellik arz etmektedir.

Varsayımların ve kesin kanunî karinelere bir hukuk sisteminde yer alması kendiliğinden Anayasaya aykırılık sonucunu da doğurmaz. Ancak, bir hukuk sisteminde varsayımlara ve kesin kanunî karinelere ölçüsüzce başvurulması Anayasa'nın 36. maddesinde yer alan adil yargılanma hakkı başta olmak üzere temel hakları ihlal edebilir.⁵⁴ Zira aksi ispat edilemeyen varsayımlar karşısında davanın diğer tarafı iddia ve ispat faaliyetinde bulunma hakkından, diğer bir ifadeyle silahların eşitliği ilkesinden tamamen yoksundur. Diğer bir ifadeyle, bir yargılamada haklar üzerinde doğrudan belirleyici niteliğe sahip olan kesin karinelere ve varsayımlara ispat hakkını ölçsüz olarak sınırlıyorsa veya ispat faaliyetini imkânsız hale getiriyorsa, hak ihlaline sebebiyet vereceğinden bu tür kurallar hukuk sisteminden ayıklanmalıdır.

Sonuç

Bir hukuk düzeninde hukuki uyumsuzlukların çözülmesi için ihtiyaç duyulan ispat vasıtaları konusunda yaşanabilecek sorunlar karşısında yargılamanın bir sonuca bağlanabilmesi, belirliliğin ve ispat yükünde hakkaniyetin sağlanması amaçlarıyla karine ve varsayımlara yer verilmesi kaçınılmazdır. Bizim hukuk sistemimizde de birçok fiili ve kanuni karine ile varsayım kuralı bulunmakta ve yaygın olarak uygulanmaktadır. Ancak karine ve varsayım içeren kuralların ispat imkânlarını sınırlaması veya bazı hallerde tamamen ortadan kaldırması nedeniyle bazı hak ve özgürlüklere müdahale niteliği taşıdığı da kuşkusuzdur. Nitekim AIHM ve Anayasa Mahkemesi de bu tür kuralların haklara müdahale ettiğini teyit etmiştir. Dahası bu mahkemeler, önlere gelen bireysel başvurularda ve norm denetimi kararlarında, birbirleriyle paralel şekilde, kesin kanuni karinelere ve varsayımların bazı durumlarda adil yargılanma hakkı ve mülkiyet hakkı başta olmak üzere hak ve özgürlükleri ihlal edebildiğine karar vermiştir. Bu kararlardan çıkarılması gereken isabetli ilk sonuç, bir hukuk sisteminde karinelere ve varsayımların kategorik olarak reddedilemeyeceğidir. Fakat bu tür kurallar söz konusu olduğunda, hakim yapması gereken, kuralın uyuşmazlıkta uygulanması halinde yargılamanın bir bütün olarak adilliklerinin zedelenip zedelenmeyeceğini

⁵³ AYM, E.2012/133 K.2013/33, 28.02.2013.

⁵⁴ Aynı yönde bkz. Atalay, **Pekcanitez Usûl**, s. 1669.

ve karşı tarafın davaya konu menfaatlerinin dayandığı temel hak ve özgürlükler konusunda bu kuralların tek başına belirleyici olup olmayacağını titiz bir şekilde değerlendirmektedir.

KAYNAKÇA

Antalya, Gökhan/Topuz, Murat, **Medeni Hukuka Giriş**, 2. Basıya Ek Tıpkı 1. Bası, Legal, İstanbul, 2017.

Atalay, Oğuz, **Medeni Usul Hukukunda Menfi Vakıaların İspatı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, İzmir, 2001.

Atalay, Oğuz, **Pekcanitez Usûl Medenî Usûl Hukuku**, 15. Bası, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2017.

Atalı, Murat/Ermenek, İbrahim/Erdoğan, Ersin, **Medenî Usûl Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2018.

Atar, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, 13. Bası, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019.

Budak, Ali Cem./Karaaslan, Varol, **Medenî Usûl Hukuku**, 2. Bası, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.

Çiftçi, Pınar, **Medenî Yargılama Hukukunda İspat Hakkı ve Sınırlamaları**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.

Dural, Mustafa/Sarı, Suat, **Türk Özel Hukuku Cilt I**, 12. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2017.

Edis, Seyfullah, **Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri**, 2. Bası, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 473, Ankara, 1983.

Gözler, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, 3. Bası, Ekin Yayınevi, Bursa, 2019.

Hanağası, Emel, **Medeni Yargılama Hukukunda Silahların Eşitliği**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2016.

İnceoğlu, Sibel, “Hak ve Özgürlükleri Sınırlama ve Güvence Rejimi”, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa – Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme** (Ed. Sibel İnceoğlu), Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 23-47.

Kaboğlu, İbrahim Özden, **Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar**, 14. Bası, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2019.

Kaboğlu, İbrahim Özden, **Özgürlükler Hukuku 1 – İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş**, 7. Bası, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

Karakaş, Fatma Tülay, “Karine Kavramı, Kanuni Karineler ve Varsayımlar”, *AÜHF*, 62 (3), 2013, s. 729-759.

Karlı, Abdürrahim, **Medenî Muhakeme Hukuku**, 4. Bası, Alternatif Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Konuralp, Haluk, **Medenî Usul Hukukunda İspat Kurallarının Zorlanan Sınırları**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2009.

Kuru, Baki/Arslan, Ramazan/Yılmaz, Ejder, **Medenî Usûl Hukuku**, 25. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014.

Özbudun, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, 19. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 2019.

Özekeş, Muhammet, **Medeni Usul Hukukunda Hukuki Dinlenilme Hakkı**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003.

Pekcanitez, Hakan, “Hukuki Dinlenilme Hakkı”, Prof. Dr. Seyfullah Edis’e Armağan, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, İzmir, 2000, s.753-791.

Pekcanıtez, Hakan/Atalay, Oğuz/Özekes, Muhammet, **Medenî Usûl Hukuku**, 6. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2018.

Tanör, Bülent/Yüzbaşıoğlu, Necmi, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 19. Bası, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2019.

Taşpınar, Sema, **Medeni Yargılama Hukukunda İspat Sözleşmeleri**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2001.

Taşpınar, Sema, “Fiili Karinelerin İspat Yükünün Dağılımındaki Rolü”, AÜHFD, 45 (1-4), 2001, s. 533-572,

Tekinay, Selahattin Sulhi, **Medenî Hukukun Genel Esasları ve Gerçek Kişiler Hukuku**, 6. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992.

Topuz, Gökçen, **Medeni Usul Hukukunda Karinelerle İspat**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012.

Umar, Bilge/Yılmaz, Ejder, **İspat Yükü**, 2. Bası, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1980.

Yıldırım, Mehmet Kamil, **Medeni Usul Hukukunda Delillerin Değerlendirilmesi**, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1990.